

Ansvarsfrihet

Föreläsning vid Lunds Domarakademi den 11 maj 2010

Hovrättslagmannen Martin Borgeke

Brottsbegreppet

A OTILLÅTEN GÄRNING ("Objektiva rekvisit")

A1 STRAFFBELAGD GÄRNING

- Tolkning
- Legalitetsprincipen
- Handling/underlåtenhet
- Självständiga/osjälvständiga brott

A2 GÄRNINGSKONTROLL

- Kontroll över händelseförloppet
- Gärningskontroll eller gärningsculpa (orsakande och adekvans)

A3 GÄRNINGEN STRIDER MOT SVENSK LAG

Nationella och territoriella begränsningar

A4 GÄRNINGEN ÄR INTE RÄTTSENLIG

Undantagsregel som tillåter gärningen

T.ex. nöd, nödvärn, samtycke, socialadekvans, etc.

B PERSONLIGT ANSVAR ("Subjektiva rekvisit")

B1 DET ALLMÄNNA SKULDREKVISITET

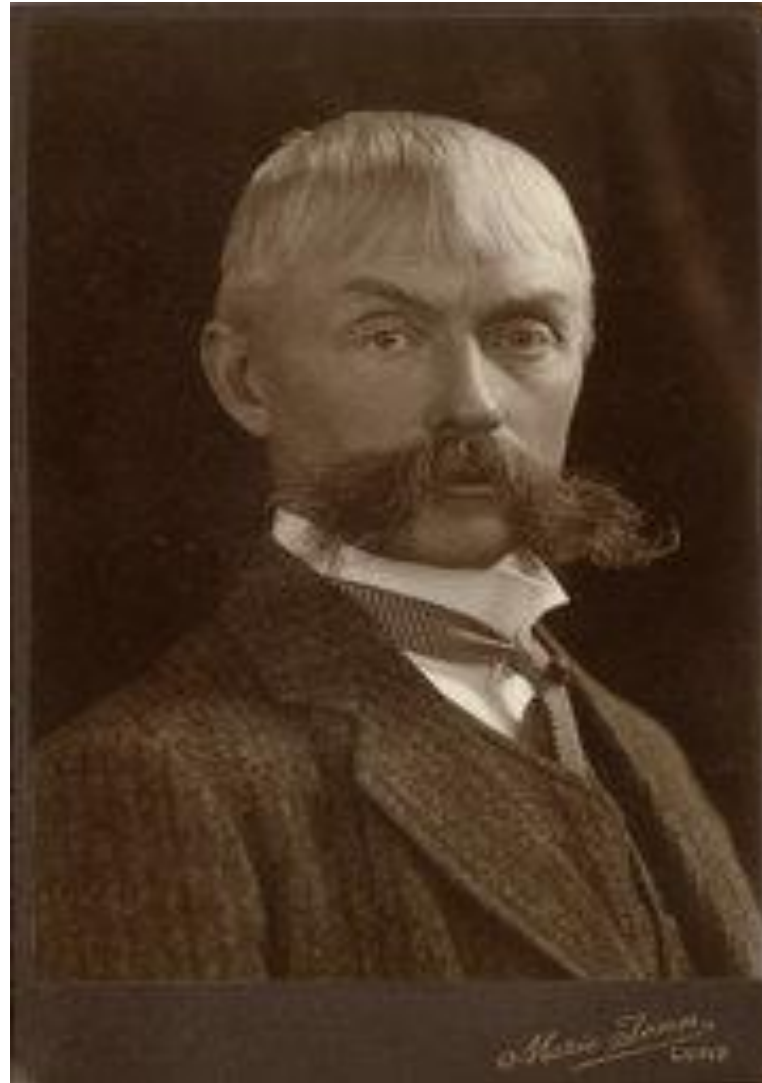
- Uppsåt (dolus)/Oaktsamhet (personlig culpa)
- Täckningsprincipen

B2 GÄRNINGEN ÄR INTE HELT URSÄKTAD

Skrivna eller oskrivna undantagsregler

T.ex. svårligen kunde besinna sig, straffrättsvillfarelse, temporär sinnesförvirring

Johan C. W. Thyrén 1861 - 1933

Reinhard Frank 1860 - 1934

Grader av subjektiv sannolikhet

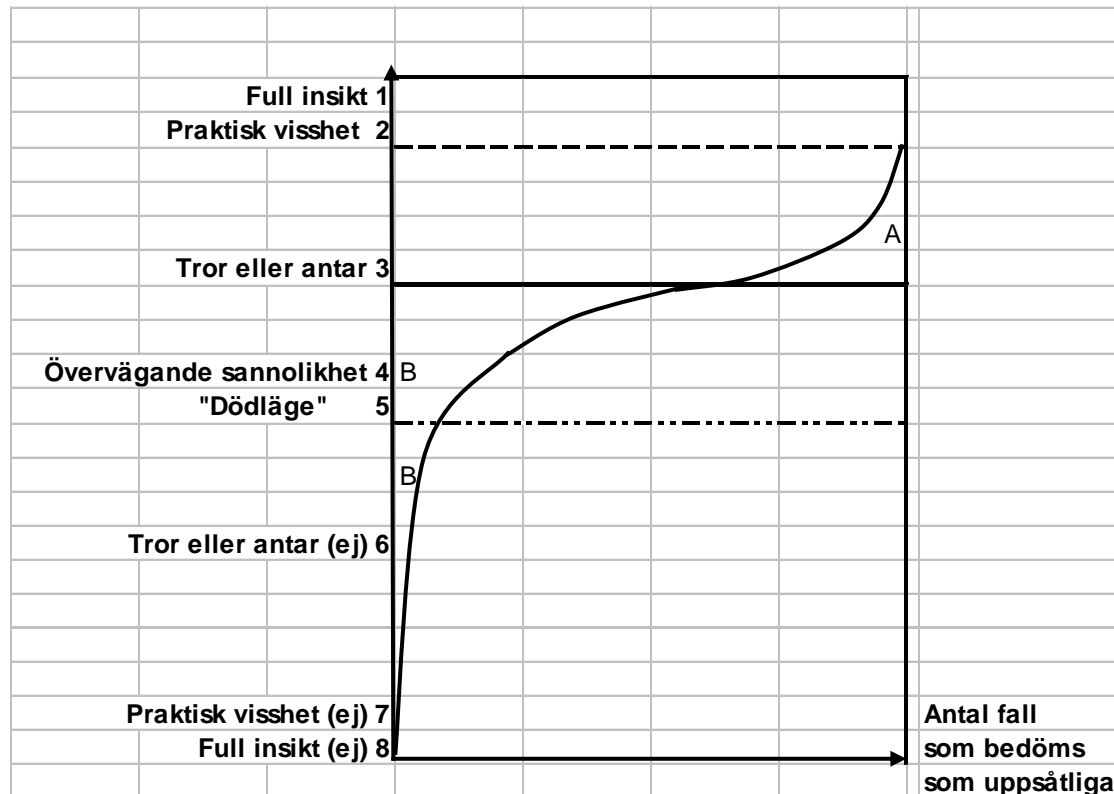
-
- (1) Full insikt
 - (2) Praktisk visshet
 - (3) Tror eller antar
 - (4) Övervägande sannolikhet
 - (5) Dödläge
 - (6) Tror eller antar ej
 - (7) Praktisk visshet (ej)
 - (8) Full insikt (ej)

Diagram avseende likgiltighetsuppsåt

A Uppsåt till effekter

- 1. Har den tilltalade eftersträvat effekten och uppfattat den som möjlig?
- Ja: Avsikts uppsåt (direkt uppsåt) föreligger
- Nej: Avsikts uppsåt (direkt uppsåt) föreligger inte, gå vidare till 2
- 2. Har den tilltalade uppfattat effekten som säker eller praktiskt taget säker?
- Ja: Insikts uppsåt (indirekt uppsåt) föreligger
- Nej: Insikts uppsåt (indirekt uppsåt) föreligger inte, gå vidare till 3
- 3. Har den tilltalade uppfattat effekten som trolig?
- Ja: Gå vidare till 5
- Nej: Gå vidare till 4
- 4. Har den tilltalade uppfattat effekten som möjlig?
- Ja: Gå vidare till 6
- Nej: Endast omedveten oaktsamhet kan föreligga
- 5. Finns det någon omständighet som innebär att den tilltalade *inte var* likgiltig?
- Ja: Uppsåt föreligger inte, men medveten oaktsamhet
- Nej: Likgiltighets uppsåt föreligger
- 6. Finns det någon omständighet som innebär att den tilltalade *var* likgiltig?
- Ja: Likgiltighets uppsåt föreligger
- Nej: Medveten oaktsamhet föreligger

B Uppsåt till gärningsomständigheter

- 1. Har den tilltalade uppfattat gärningsomständigheten som säker eller praktiskt taget säker?
- Ja: Insiktsuppsåt (indirekt uppsåt) föreligger
- Nej: Insiktsuppsåt (indirekt uppsåt) föreligger inte, gå vidare till 2
- 2. Har den tilltalade uppfattat gärningsomständigheten som trolig?
- Ja: Gå vidare till 4
- Nej: Gå vidare till 3
- 3. Har den tilltalade uppfattat gärningsomständigheten som möjlig?
- Ja: Gå vidare till 5
- Nej: Endast omedveten oaktsamhet kan föreligga
- 4. Finns det någon omständigheten som innebär att den tilltalade *inte var* likgiltig?
- Ja: Uppsåt föreligger inte, men medveten oaktsamhet
- Nej: Likgiltighetsuppsåt föreligger
- 5. Finns det någon omständighet som innebär att den tilltalade *var* likgiltig?
- Ja: Likgiltighetsuppsåt föreligger
- Nej: Medveten oaktsamhet föreligger

Objektiva ansvarsfrihetsgrunder

1. Nödvärn	24 kap. 1 § BrB
2. Laga befogenhet	24 kap. 2-3 §§ BrB
3. Nöd	24 kap. 4 § BrB
4. Samtycke	24 kap. 7 § BrB
5. Förmans befallning	24 kap. 8 § BrB
6. Social adekvans	
a) mot egen rättssfär	
b) lärare med tillsynsplikt	
c) rättslig nöd	
d) handlande i någon annans intresse	
e) vid olika straffbestämmelser	

Subjektiva ansvarsfrihetsgrunder

1. "Svårligen kunde besinna sig" 24 kap. 6 § BrB
2. Straffrättsvillfarelse 24 kap. 9 § BrB
3. Tillfällig sinnesförvirring

Andra fall av ansvarsfrihet

1. avvärjande av fara om faran var ringa (13:11 BrB)
2. avvärjande av fara i bevishänseende, om faran var ringa (14:11 BrB)
3. avvärjande av fara för olägenhet, om faran var ringa (15:14 BrB)
4. medverkan i mindre mån, ringa fall (23:5 BrB)
5. frivillig rättelse enligt 12 § skattebrottslagen
6. frivillig rättelse enligt 15 § smugglingslagen
7. tillbakaträdande från försök, förberedelse och stämpling (23:3 BrB)
8. allmänt vedertaget eller försvarligt (miljöbrott)
9. gripande och anhållande, kvarstad, husrannsakan etc.
10. polismans rättigheter
11. fartygsbefälhavares rättigheter

NJA 1985 s. 893 (manifestet-målet)

- ”Det torde emellertid förhålla sig så att domstolarna har befogenhet att även utan uttryckligen angivet stöd i lag förklara ett annars straffbart handlande straffritt, när den uppkomna situationen är atypisk och knappast förutsedd av lagstiftaren samt starka motskäl kan åberopas mot en kriminalisering.
- ”Det står samtidigt klart att en befogenhet för domstolarna att godta undantagssituationer - vid sidan av de sedan länge vedertagna straffrihetsgrunderna - måste utnyttjas med största försiktighet. För detta talar självfallet i första hand nödvändigheten av att visa respekt för lagstiftarens bestämmanderätt. Men också hänsyn till legalitetsprincipen inom straffrätten ger ett klart företräde åt lagreglering av undantagssituationerna framför en rättsbildning inom domstolarna.”

Uppsåt till (inte) rättsstridig gärning

- Uppsåt till icke nödvärn (nöd, samtycke etc.) föreligger om inte gärningsmannen felaktigt *tror* att det föreligger en omständighet som, om den hade förelegat, hade medfört att gärningen inte hade varit rättsstridig eller otillåten.
- Om gärningsmannen felaktigt tror att han eller hon exempelvis handlade i en nödvärnssituation och då inte gjorde för mycket går han eller hon fri från ansvar för uppsåtligt brott (putativt nödvärn).
- Om den felaktiga tron var oaktsam kan ansvar för oaktsamhetsbrott förekomma, vilket naturligtvis förutsätter att gärningen är straffbar även som oaktsamhetsbrott.

Berusningens betydelse

- Misstar man sig på situationen på grund av sin berusning får man stå sitt kast.
- Leder berusningen till att man gör för mycket i en verklig nödvärnssituation kan berusningen medverka till ansvarsfrihet på den grunden att man svårligen kunde besinna sig.
- Överskjutande subjektiva rekvisit måste vara uppfyllda även av berusade gärningsmän (barnvagnsfallet NJA 1973 s. 590)

Allmänt schema för prövning av ansvarsfrihet vid uppsåtliga brott

- 1. Är den gärning som den tilltalade har begått straffbelagd samt har gärningskontroll förelegat och strider den mot svensk lag?
Nej: åtalet ogillas
Ja: gå vidare till fråga 2
- 2. Föreligger erforderlig subjektiv täckning av brottsrekvisiten, dvs. föreligger uppsåt?
Nej: åtalet ogillas
Ja: gå vidare till fråga 3
- 3. Ska den tilltalade vara fri från ansvar därför att gärningen var tillåten (eftersom någon objektiv ansvarsfrihetsgrund förelåg)?
Nej: gå vidare till fråga 4
Ja: åtalet ogillas
- 4. Ska den tilltalade vara fri från ansvar på den grunden att han eller hon (felaktigt) uppfattade det så (trodde) att gärningen var tillåten (eftersom någon objektiv ansvarsfrihetsgrund förelåg)?
Nej: gå vidare till fråga 5
Ja: åtalet ogillas
- 5. Ska den tilltalade vara fri från ansvar på den grunden att någon subjektiv ansvarsfrihetsgrund förelåg?
Nej: fäll till ansvar, men gå först vidare till fråga 6
Ja: åtalet ogillas
- 6. Är straffvärdet av gärningen enligt 29 kap. 3 § 1 st 5 p BrB lägre eftersom en ansvarsfrihetsgrund har förelegat som inte har lett till ansvarsfrihet?

Allmänt schema för prövning av ansvarsfrihet vid oaktsamma brott

- 1. Är den gärning som den tilltalade har begått straffbelagd samt har gärningskontroll förelegat och strider den mot svensk lag?
Nej: åtalet ogillas
Ja: gå vidare till fråga 2
- 2. Föreligger erforderlig subjektiv täckning av brottsrekvisiten, dvs. föreligger straffbar oaktsamhet?
Nej: åtalet ogillas
Ja: gå vidare till fråga 3
- 3. Ska den tilltalade vara fri från ansvar därför att gärningen var tillåten (eftersom någon objektiv ansvarsfrihetsgrund förelåg)?
Nej: gå vidare till fråga 4
Ja: åtalet ogillas
- 4. Ska den tilltalade vara fri från ansvar på den grunden att han eller hon (felaktigt) uppfattade det så att gärningen var tillåten (eftersom någon objektiv ansvarsfrihetsgrund förelåg) samtidigt som det inte var oaktsamt att på detta sätt missuppfatta situationen?
Nej: gå vidare till fråga 5
Ja: åtalet ogillas
- 5. Ska den tilltalade vara fri från ansvar på den grunden att en subjektiv ansvarsfrihetsgrund förelåg?
Nej: fäll till ansvar, men gå först vidare till fråga 6
Ja: åtalet ogillas
- 6. Är straffvärdet av gärningen enligt 29 kap. 3 § 1 st 5 p BrB lägre eftersom en ansvarsfrihetsgrund har förelegat som inte har lett till ansvarsfrihet?

Ansvarsfrihet vid nödvärn

Generella regeln:

En gärning som någon begår i nödvärn utgör brott endast om den med hänsyn till angreppets beskaffenhet, det angripnas betydelse och omständigheterna i övrigt är uppenbart oförsvarlig.

De fyra fallen

1. Påbörjat eller överhängande angrepp på person eller egendom
2. Återtagande av egendom på bar gärning
3. Den som olovligen trängt in eller försöker tränga in i rum, hus etc.
4. Den som vägrar att lämna en bostad efter tillsägelse

Vad får man göra?

1. Duellsituationerna
2. Handlandet får inte vara uppenbart oförsvarligt
 - a) klart avviker från vad som hade behövts för att avvärja?
 - b) uppenbart missförhållande mellan nödvärnshandlingen och den skada som hotar genom angreppet?
3. Man bör räkna med en relativt bred marginal till förmån för den angripne vid bedömning av om han eller hon har hållit sig inom gränserna för nödvärnsrätten
4. Nödvärnsrätten är relativ och inte absolut (angrepp av barn eller förvirrade personer)

När kan man svårligen besinna sig?

1. Excess betyder överdrift, övergrepp, utsvävning
2. Subjektiv ansvarsfrihetsgrund varför rent subjektiva omständigheter ska beaktas
3. Upprördhet, rädsla, lättskrämdhet, tidsmässiga förutsättningar att handla rätt
4. Berusningens betydelse
5. Bättre för den tilltalade om handlandet inte stått i proportion till vad som behövts för att avvärja än om det varit ett uppenbart missförhållande mellan nödvärnshandlingen och den hotande skadan

Beslutsschema vid nödvärn (uppsåtligt brott)

- 1. Är den gärning som den tilltalade har begått straffbelagd samt har gärningskontroll förelegat och strider den mot svensk lag?
 - Nej: åtalet ogillas
 - Ja: gå vidare till fråga 2
- 2. Föreligger erforderlig subjektiv täckning av brottsrekvisiten, dvs. föreligger uppsåt?
 - Nej: åtalet ogillas
 - Ja: gå vidare till fråga 3
- 3. Har gärningen företagits i en (verklig) nödvärnssituation?
 - Nej: gå vidare till fråga 4
 - Ja: gå vidare till fråga 5
- 4. Har gärningen företagits i en putativ nödvärnssituation, dvs. har gärningsmannen (felaktigt) uppfattat det så att det var en nödvärnssituation?
 - Nej: fäll till ansvar
 - Ja: gå vidare till fråga 5
- 5. Har gärningen varit uppenbart oförsvarlig?
 - Nej: åtalet ogillas
 - Ja: gå vidare till fråga 6
- 6. Var det så att den tilltalade svårligen kunde besinna sig?
 - Nej: fäll till ansvar, men gå ändå vidare till fråga 7
 - Ja: åtalet ogillas
- 7. Ska en tillämpning av 29 kap. 3 § 1 st 5 p BrB leda till att gärningen tillmäts ett lägre straffvärde?
 - Nej: reducera inte straffvärdet
 - Ja: reducera straffvärdet

Beslutsschema vid nödvärn (oaktsamt brott)

- 1. Är den gärning som den tilltalade har begått straffbelagd samt har gärningskontroll förelegat och strider den mot svensk lag?
 - Nej: åtalet ogillas
 - Ja: gå vidare till fråga 2
- 2. Föreligger erforderlig subjektiv täckning av brottsrekvisiten, dvs. föreligger straffbar oaktsamhet?
 - Nej: åtalet ogillas
 - Ja: gå vidare till fråga 3
- 3. Har gärningen företagits i en (verklig) nödvärnssituation?
 - Nej: gå vidare till fråga 4
 - Ja: gå vidare till fråga 5
- 4. Har gärningen företagits i en putativ nödvärnssituation, dvs. har gärningsmannen (felaktigt) uppfattat det så att det var en nödvärnssituation samtidigt som det inte var oaktsamt att på detta sätt missuppfatta situationen?
 - Nej: fäll till ansvar
 - Ja: gå vidare till fråga 5
- 5. Har gärningen varit uppenbart oförsvarlig?
 - Nej: åtalet ogillas
 - Ja: gå vidare till fråga 6
- 6. Var det så att den tilltalade svårligen kunde besinna sig?
 - Nej: fäll till ansvar, men gå ändå vidare till fråga 7
 - Ja: åtalet ogillas
- 7. Ska en tillämpning av 29 kap. 3 § 1 st 5 p BrB leda till att gärningen tillmäts ett lägre straffvärde?
 - Nej: reducera inte straffvärdet
 - Ja: reducera straffvärdet

Den gamla läran om rättsvillfarelse

- Faktisk villfarelse betyder villfarelse om ett faktum
- Oegentlig rättsvillfarelse betyder villfarelse om någon brottsförutsättning som är reglerad rättsligt, men som kräver subjektiv täckning
- Egentlig rättsvillfarelse betyder villfarelse om någon brottsförutsättning som är reglerad rättsligt, men som *inte* kräver subjektiv täckning

- Man är gift och gifter sig på nytt eftersom
 - a) man tror att förra hustrun är död (vilket hon inte är)
 - b) man tror att skilsmässan från det andra landet gäller här
 - c) man tror att månggifte är tillåtet i Sverige

Den nya läran om rättsvillfarelse

- Faktisk villfarelse och oegentlig rättsvillfarelse får sin lösning inom ramen för hanteringen av det subjektiva rekvisitet (täckningsprincipen).
- Det finns därför inte anledning att skilja mellan dessa typer av villfarelser.
- ”Det är lika mycket ett faktum att Fredrik Reinfeldt är statsminister som att han är slätrakad.”
- Vid faktisk villfarelse och rättsvillfarelse alltid ansvarsfrihet vid uppsåtliga brott. Om oaktsamhet inte föreligger blir det ansvarsfrihet även vid oaktsamhetsbrott.
- Straffrättsvillfarelse avser villfarelse om sådant som inte kräver subjektiv täckning och regleras i 24:9 BrB. Ansvarsfrihet bara i rena undantagsfall.

Fall då ansvarsfrihet medgetts vid rättsvillfarelse

1. Man har vänt sig till myndighet och fått felaktigt besked
2. Det har brustit i kungörandet av en straffbestämmelse
3. En straffbestämmelse är alltför otydlig
4. Man har vänt sig till en privat sakkunnig och fått felaktigt besked
5. Man har själv gjort efterforskningar, men dragit fel slutsats
6. Publicerandet har varit riktigt men gärningsmannen har inte haft någon möjlighet att nås av straffbudet

Beslutsschema vid rättsvillfarelse

- 1. Är de objektiva brottsförutsättningarna uppfyllda?
 - Nej: åtalet ogillas
 - Ja: gå vidare till fråga 2
- 2. I vilken utsträckning ska dessa vara subjektivt täckta?
- 3. Föreligger erforderlig subjektiv täckning?
 - Nej: åtalet ogillas
 - Ja: gå till fråga 4
- 4. Har gärningsmannen misstagit sig beträffande gärningens tillåtlighet?
 - Nej: åtalet bifalls
 - Ja: gå vidare till fråga 5
- 5. Var straffrättsvillfarelsen uppenbart ursäktlig?
 - Nej: åtalet bifalls, men gå till fråga 6
 - Ja: åtalet ogillas
- 6. Ska straffnedsättning ske enligt 29 kap. 3 § 1 st 5 p?
 - Nej: sätt inte ner straffvärdet
 - Ja: reducera straffvärdet

Subjektiv täckning krävs av

1. att frihetsberövandet var olagligt
2. att förmånsrätt, jakträtt eller fiskerätt förelåg (eller ej förelåg)
3. att det gamla äktenskapet bestod (tvegifte)
4. att avgörandet av vårdnadsfrågan var giltigt (7 kap. 4 § BrB)
5. att betalningsskyldighet förelåg (snyltning)
6. att laglig rätt att förfoga över egendomen saknades (10 kap. 4 § BrB)
7. att bokföringsskyldighet förelåg (bokföringsbrott)
8. att sekretess gällde (brott mot tystnadsplikt)
9. att uppgiften var oriktig (skattebrott)
10. att det rådde förbud mot införsel
11. att körkortet inte var giltigt

Subjektiv täckning krävs av

12. att det var ett "motordrivet fordon" (rattfylleri)
13. att det uppkommit en trafikolycka (smitning)
14. att "förbrottet" var ett brott (häleri, skyddande av brottsling)

Subjektiv täckning krävs inte av

1. att tvegifte inte är tillåtet
2. att en handling klassificeras som urkund (förfalskning)
3. att promillehalten var en viss (rattfylleri)
4. att en dryck klassificeras som vin eller sprit
5. omhändertagande enligt fiskelagen vid tjuvfiske
6. att ett ämne klassificeras som narkotika
7. att det råder förbud för viss person att vistas i landet
8. att det råder tillträdesförbud inom visst område
9. att man inte får köra över en viss hastighet
10. rättsföljden (att det gällde viss straffskala)
11. hur t.ex. nödvärnsregleringen ser ut

Behandlingen av olika rekvisit

$$F + R1 + R2 = RF$$

F= faktisk omständighet

R1= rättslig omständighet som kräver subjektiv täckning

R2= rättslig omständighet som inte kräver subjektiv täckning

Villfarelse F: uppsåt föreligger ej, kan vara oaktsamt

Villfarelse R1: uppsåt föreligger ej, kan vara oaktsamt

Villfarelse R2: uppsåt (eller oaktsamhet) krävs inte, ansvarsfrihet om villfarelsen var uppenbart ursäktlig

NJA 1984 s. 780

- ”Vad sedan angår frågan om G, som är ansvarig för bolagets verksamhet, gjort sig skyldig till brott mot luftfartslagen, har han som förut nämnts åberopat att han vid kontakter med luftfartsverket fått uppgifter, som enligt hans mening innebar att särskilt tillstånd inte krävdes för den planerade flygverksamheten. Av vad G anfört härom framgår emellertid inte annat än att dessa uppgifter varit allmänt hållna och inte inneburit något godkännande av den uppläggnings av verksamheten som sedan kommit att följas. Redan på grund härav kan uppgifterna inte, som G hävdat, leda till ansvarsfrihet p.g.a. rättsvillfarelse. G måste vidare antas ha varit väl medveten om risken för att nämnda uppläggnings skulle strida mot gällande bestämmelser, med vilka han enligt egen utsago varit väl förtrogen. Genom att ändå bedriva flygverksamheten måste han anses ha av oaktsamhet brutit mot det aktuella stadgandet.”

NJA 2003 s. 268

- Visserligen får K:s etc. uppgifter godtas att de sökte komma i kontakt med tullpersonalen på Arlanda och att de först efter interna diskussioner bestämde sig för att i stället fullgöra sina skyldigheter i anslutning till att det sista kollit skulle hämtas ut i Örebro. Det måste dock ha stått klart för dem att ett sådant handlande innebar att tullen gick miste om möjligheten att på Arlanda kontrollera det gods som de förde in. Deras villfarelse kan inte anses uppenbart ursäktlig enligt 24:9 BrB, sammantaget måste deras handlande bedömas som grovt oaktsamt.

Brottsbegreppet ”vänstra” sida (nyare bild)

- A REKVISIT FÖR OTILLÅTEN GÄRNING
- *A 1 Brottbeskrivningsenlighet*
- (a) Rekvisiten i en enskild straffbestämmelse eller för en osjälvständig brottsform är uppfyllda
- (b) Allmänna principer om gärningsculpa, underlåtenhetsansvar och nationella begränsningar har härvid betydelse

- *A 2 Frånvaro av rättfärdigande omständigheter*
- (a) Gärningen är inte rättfärdigad med stöd av en undantagsregel (objektiv ansvarsfrihetsregel), t.ex. nödvärn, nöd, samtycke etc.
- (b) Gärningen är inte tillåten enligt allmänna principer om social adekvans

Brottsbegreppets ”högra” sida (nyare bild)

- B REKVISIT FÖR PERSONLIGT ANSVAR
- *B 1 Det allmänna skuldkravet*
- (a) gärningen har begåtts uppsåtligen, eller
- (b) av oaktsamhet (om sådant ansvar är föreskrivet)

- *B 2 Frånvaron av ursäktande omständigheter*
- (a) Gärningen är inte helt ursäktad på grund av någon undantagsregel som tar sikte på gärningsmannens ansvarsförmåga, t.ex. ”svårligen kunde besinna sig” eller straffrättsvillfarelse
- (b) Gärningen är inte helt ursäktad på grund av någon undantagsregel om frivilligt tillbakaträdande